

SUMMARY

Szőke, Bernadett

Some new ideas on appositions

Certain types of appositions (attributive and identificational) are subsumed under a single category in the Hungarian linguistic tradition despite the fact that they have dissimilar properties and hence should not necessarily be assigned identical structures. In the case of attributive appositions (adjectives that follow their head noun) agreement with the predicate and word order constraints exclude their analysis both as subordinative and as coordinative constructions. Assuming a new, transitional category, on the other hand, fails to answer the question of what structure should be assigned to them. The present author proposes a structure involving coordination of two clauses with subsequent ellipsis. In the case of identificational apposition, agreement is determined not only by adjacency but also by marked values of plurality and definiteness, and the relevant data sometimes show properties characteristic of coordination and sometimes those of subordination, depending on the agreement facts. Unlike in the previous case, here the construction cannot be analysed as clausal coordination plus ellipsis. It is left for further research to find an adequate structural analysis of identificational apposition, excluding the possibility of a transitional category.

Keywords: attributive apposition, identificational apposition, subordination, coordination, ellipsis, agreement

A paragrafusjelek funkciója a magyar kódexekben

Bevezetés. Az írásjelhasználat történetének kérdése évszázadokon át elhanyagolt területe volt a nyelvtudománynak. Mivel e téma magyar vonatkozásaival eddig kevesen foglalkoztak, így nagyon sok megválaszolatlan kérdés maradt. Az egyik ilyen fel nem derített téma a paragrafusjelek problémája.

Paragrafusjelekkel az ókori szerzők munkáiban ritkábban, a középkori szerzőknél és másolónál Európa-szerte, így Magyarországon is gyakran találkozni. A szakirodalom hagyományosan ezeket a jeleket a bekezdések jelölőiként tartotta számon (vö. pl. Szabó 1944: IX; Pustai 1987: 15, 1988: 15). Később felmerült a gyanú, hogy formai és funkcionális szempontból is összetettebb jelenségről van szó, mint azt korábban gondolták (P. Balázs 1981: 18; Liszka 1985; Keszler 1995: 34). Munkám céljával ezért azt tűztem ki, hogy kitekintéssel a szövegtagolás eszközeire és az európai szokásokra, megvizsgáljam a paragrafusjeleket formai és funkcionális szempontból egyaránt. Mivel paragrafusjelek elsősorban a kódexekben fordulnak elő (illetve ritkábban, áthúzódó jelenségeként a korai nyomtatványokban), számba vettem a mintegy 50 magyar kódexet, hogy megállapítsam: milyen kódextípusokra volt elsősorban jellemző ennek a jelnek a használata, és hogy milyen funkciója volt makro-, mezo- és mikroszinten. A vizsgálattal azt kívántam bizonyítani, hogy a paragrafusjelek funkciója differenciált, és nem csak bekezdések jelölői a nyelvemlékeinkben.

A paragrafusjelek funkcióinak egyetemes történeti áttekintése. A *paragraphos* szó eredeti jelentése 'a szöveg mellé írt jel' (Adamikné 2013: 292), amelynek csupán egyik funkciója volt a nagyobb tartalmi egységek jelölése. A *paragraphos* kifejezés megjelenése a K. r. előtti 4. századra tehető, de ekkor még a kifejezés nem kötődött a klasszikus paragrafusjelhez (Γ). Kezdetben például Pfeiffer, német klasszika-filológus (1978: 223) szerint a bekezdést úgy jelölték, hogy a bekezdés utolsó sorának első betűjét aláhúzták; Diringer (1990: 159) szerint pedig a paragrafusjel egy függőleges vonalból és felette egy kis vonásból állt, amelyet a bekezdés befejezése utáni sor elejére írtak, de előfordult az is, hogy e helyett más, különleges formájú jeleket használtak, például madarat. A szó eredeti jelentésében tehát nem szűkíthető le pusztán a bekezdések jelölésére: a szöveg mellé írva tagoló-kiemelő funkcióval bírhatott.

Isidorus spanyol tudós püspök (560–636), aki Etymologiarvm című munkájában (Isidorus 1966: XXI) összefoglalta a görög hangsúlyjeleket, valamint az úgynevezett kritikai jeleket (amelyeket a régi szövegek kritikai másolatainak előállításakor használtak), kétféle paragrafusjelet is említ (a Γ-t, valamint ennek a fordítottját). Ezek funkciója a hozzá fűzött magyarázat szerint (attól függően, hogy a jel bal vagy jobb szárú volt) a kisebb-nagyobb szövegegységek elkülönítése, valamint bizonyos részek kiemelése volt.

A bekezdéseket a latin nyelvű szövegekben is gyakran jelölték már a K. r. u 4–5. századtól. Az azonban, hogy mit tekintettek bekezdésnek, esetleges volt: ez lehetett a mai terminusoknak megfelelő, valóban bekezdésnyi egység, de lehetett mondat vagy mondategység is (Müller 1964: 13–8). – Szokássá vált, hogy a bekezdéseket díszes iniciáléval, vörös, később, a 13. századtól kezdve kék és arany betűvel vagy sorral (Wattenbach 1875: 205), kijebb kezdéssel, piros vagy fordított nagy P-vel (amelynek különféle variánsai voltak (P, P, P, P, P, P)), római számmal, olykor nagy C-vel vagy fordított D-szerű jellel (D) jelölték. Találni példát az S-sel vagy § jellel való jelölésre is (vö. Wattenbach 1875: 205; Bischoff 1979: 228). A ma ismeretes paragrafusjel (§) a 15. századra alakult ki két s összevonásából (Mezey 1964: 96; Jakó–Radu 1987: 177).

Paragrafusjelek a középkori szerzőknél és másolóknál Európa-szerte, így a német, az angol, a szláv és a magyar kéziratokban is gyakran fordulnak elő. Az egyes jelek megítélésével kapcsolatban körültekintően kell azonban eljárni, mert például a német Wessobrunni imádságban (9. század) a szabályos „paragrafusjelek” Bischoff (1979: 119, 129) szerint se nem szövegtagoló, se nem kiemelő funkciójuk, hanem az *és* (jelen esetben az *enti*) szimbólumaként voltak használatosak angol, illetve ír hatásra; a németek ugyanis az írásgyakorlatukban az ír papoktól tanultak szerint jártak el (akárcsak az angolok).

A paragrafusjel formai és a hagyományosan neki tulajdonított funkciói szerint a vizsgálat szempontjából tehát össze is tartoznak, de szét is válnak: évszázadok hosszú során alakult ki (más írásjelekhez hasonlóan), hogy a jel mikor, mely nemzeti nyelvű szövegekben, milyen alakban és szerepkörben volt használatos. Külön kellett ezért foglalkoznom a jel, valamint a bekezdésjelölők és a kiemelők formai és funkcionális sajátosságaival. Ezek vizsgálati útjai sokszor keresztezték egymást, de gyakran szét is váltak. A dolgozat írása során tehát problémává vált, hogy mit tekintek egyáltalán paragrafusjelnek. A munka során ezért igyekeztem mindkét szempontot szem előtt tartani.

A paragrafusjelek funkciói a magyar nyelvű kódexekben. A hozzávetőlegesen 50 magyar kódex közül 18 olyan kódexet találtam, amelyben paragrafusjelek fordultak elő. Ezek közül 17-et vizsgáltam meg tüzetesen. A kódexeket rendi hovatartozásuk szerint tárgyaltam, a kutatás során nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a paragrafusjelek jellemzően a legtarkább interpunkciós rendszerrel bíró ferences kódexek sajátjai. Ezek közül paragrafusjelek fordulnak elő: a Jókai-kódexben, a Guary-kódexben, a Simor-kódexben, a Weszprémi-kódex 2. keze által írt részében, a Nádor-kódexben, a Lobkowitz-kódex 3. keze által írt részében, a Debreceni kódex 1., 2., 3., 4., 5. és 6. keze által írt részében, a Vitkovics-kódexben és a Miskolci töredékben, a Székelyudvarhelyi kódexben, a Kazinczy-kódexben, a Tihanyi kódexben és a Kulcsár-kódexben. Elvértve ugyan, de más kódexekben is fellelhetők a jelek: a pálos Festetics- és Czech-kódexben, a domonkos Birk-kódexben és a vitatott eredetű Münchener és Sándor-kódexben – a kivételeknek oka lehet például a másoló személye, műveltsége és habitusa és az is, hogy a kódexeket milyen műről másolták.

A magyar kódexekben négyféle paragrafusjel volt használatos: a ferences kódexekben leggyakrabban a fordított P-szerű jel, amely feltehetőleg a *paraphros* szó π-jének latin betűs megfelelője (Wattenbach 1878: 78), de felmerül annak a lehetősége is, hogy ez a capitulumot 'fejezetet' jelölő C és a mellé rajzolt függőleges vonal kombinációjából alakult oly módon, hogy a függőleges vonal túlnyúlt a C-n (Schneider 1999: 90–1). Találni példát a ferences kódexekben fordított D-re emlékeztető paragrafusjelekre is, amelyek vagy a szár nélküli fordított P-ből (például a Debreceni kódex 3. keze által írt részben; Keszler 1996: 137), vagy szintén a capitulumot 'fejezetet' jelölő C és a mellé rajzolt függőleges vonal kombinációjából alakulhattak (Schneider 1999: 90–1). A kódexekben előfordulnak úgynevezett „félparagrafusjel”-ek is (||), amelyek valójában a fordított P előrajzolásai, csak lemaradt róluk a hurok (például a Debreceni kódex 4. keze által írt részben), így ezeket nem tekintettem önálló paragrafusjel-típusnak. A magyar szakirodalomban akasztófászerűként (Γ) említett, a nemzetköziben kampószerűnek tartott jel (Gardthausen 1879: 273; Wattenbach 1895: 120) nyelvemlékeink közül egyedül a pálos Festetics-kódexben fordult elő. A kampószerű jel formáját

tekintve a szövegkritikai jelként használt paragrafusjelre emlékeztet, amely (lásd fent) feltehetőleg a görög pí (Π) bal szárú változatával azonos, amely eredeti funkciója szerint a nagyobb bekezdéseken belüli egységek elválasztására szolgált (Erbse 1988: 329; Gardthausen 1879: 273; Havas 1996: 69; Isidorus 1966: XXI.; Keszler 1996: 17, 2004: 89–90; Tóthfalussy 2009: 344; Wattenbach 1895: 15, 120), ahogy például a magyar Festetics-kódexben is. – A másolók a különböző műfajú kódexekben általában könyvenként csak egyféle paragrafusjelet használtak, bár akadtak kivételek is.

A paragrafusjelek megjelenése kódexcsaládonként

Ferences	Domonkos	Pálos	Vitatott
Jókai-kódex Guary-kódex Simor-kódex Weszprémi-kódex Nádor-kódex Lobkowicz-kódex Debreceni kódex Vitkovics-kódex Miskolci töredék Székelyudvarhelyi kódex Kazinczy-kódex Tihanyi kódex Kulcsár-kódex	Birk-kódex	Festetics-kódex Czech-kódex	Münchener kódex Sándor-kódex

A paragrafusjelek formai sajátosságai kódexenként

Fordított P-szerű jel (¶)	Fordított D-szerű jel (a P szár nélküli változata)	C + I kombinációja	Γ (kampószerű jel)	Félparagrafusjel ()
Jókai-kódex	Weszprémi-kódex 2. kéz	Kulcsár-kódex	Festetics-kódex	Debreceni kódex 4. kéz
Münchener kódex	Debreceni kódex 3. kéz			
Birk-kódex	Kazinczy-kódex			
Guary-kódex	Tihanyi kódex			
Sándor-kódex				
Simor-kódex				
Nádor-kódex				
Czech-kódex				
Lobkowicz-kódex 3. kéz				
Debreceni kódex 1., 2., 4., 5. és 6. kéz				
Vitkovics-kódex Miskolci töredék				
Székelyudvarhelyi-kódex				

A paragrafusjeleket tartalmazó magyar nyelvű kódexek szövegét a hagyományos leíró szövegtani és grammatikai kategóriák (terminológia) alapján vizsgáltam makro-, mezo- és mikroszinten (Tolcsvai 2001: 115–20, 243). Tisztában vagyok azonban azzal, hogy ezek a megnevezések az ómagyar

korban nem ugyanazokat a szövegegységeket fedték le, mint ma. Az eddigi történeti szövegtani kutatások, amelyek főként szöveggrammatikai természetűek (valószínűleg ilyen okból), makroszintű tagolással egyáltalán nem foglalkoztak. Károly Sándor A magyar nyelv történeti nyelvvtanában a kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikáját tárgyaló fejezetben ki is mondta, hogy a szövegtani rész vizsgálati alapegysége a szövegmondat (Károly 1995: 761): ezért „mellőzzük a szövegegész és a szöveg makrostruktúrájának elemzését” (Károly i. m. 762). Nekem azonban foglalkoznom kellett a bekezdésekkel, a bekezdésen belüli tömbökkel és olykor a fejezetekkel is (néha ezek előtt is előfordultak a jelek), hiszen a vizsgálat tárgya a bekezdések jelölőinek tartott (lásd fent) fordított P (¶) és különféle változatainak funkciói.

A helyesírás szabályozatlansága, az interpunkció, a nagy- és kisbetűhasználat következtelen volt a teljes hiánya miatt azonban sokszor problémát jelentett eldönteni, hogy a jel milyen szöveg- vagy grammatikai egység határán áll: bekezdés, mondattömb vagy mondat határán, de olykor még azt is, hogy szövegmondatok vagy tagmondatok között van-e. Nehézséget okozott a hagyományos mondat- és szövegtani kategóriákba beilleszteni az idézeteket és a párbeszédet is. Károly Sándor is hangsúlyozta, hogy a szövegfolytonosság szempontjából különleges helyzetűek az idézetek, ezek (az anafora, a kötőszóhasználat stb. szempontjából) ugyanis eltérő jellegűek a nem idézetszerű szövegmondatoktól (i. m. 762). Gondot jelentett a paragrafusjellet jelölt úgynevezett kötőszó nélküli, nem folyamatos szövegmondatok (ezek nem kapcsolódnak a megelőző szövegmondathoz vagy szövegmondatokhoz) besorolása is, amelyek tipikusan a fejezetcímek, a fejezetkezdő mondatok, valamint az új szövegrész [bekezdés?] elején álló mondatok (vö. Károly i. m. 766; Gallasy 2003: 563), sőt az *O, No, Jaj* kezdetű felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatok is, amelyeket Gallasy Magdolna (i. m. 564) tömörszerű egységeknek tart. Nagy problémát okozott az is, hogy a különböző funkciók olykor együtt jelentkeztek, multikauzálisnak tekinthetők.

Mivel munkámban arra vállalkoztam, hogy bizonyítom: a paragrafusjelek funkciója differenciált, és nem csak bekezdések jelölői a nyelvemlékeinkben, ezért minden nehézség és probléma ellenére is megpróbáltam őket a hagyományos leíró szövegtani és grammatikai kategóriák alapján besorolni legtipikusabb tulajdonságaik alapján. A paragrafusjelek funkciójának makro-, mezo- és mikroszintű vizsgálati eredményeit A paragrafusjelek funkcióinak összesítő táblázata mutatja. A kategóriák a következők: a paragrafusjel 1. fejezetek előtt áll, 2. bekezdések és mondattömbök előtt áll, 3. szövegmondatok között áll, 4. tagmondatok határán, szintagmákban és mondatrészek között áll, 5. intonációs, felhívó funkciót, 6. tiszteleti funkciót, 7. egyéb funkciót és 8. elkülönítő funkciót tölt be. A táblázatban az idézeteket az összetett mondatok közé, az *O, No, Jaj* kezdetű felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatokat a szövegmondatokhoz soroltam. Az *Egyéb* címszóval ellátott oszlopba az előszámlálásoknak azok az esetei kerültek, amelyeknél nem lehetett a grammatikai-szövegtani kategóriát egyértelműen eldönteni. Az intonációs és a tiszteleti blokk a paragrafusjeles előfordulásoknak azokat a példáit tartalmazza, amelyekben csupán ezek a funkciók voltak megállapíthatók.

A paragrafusjelek funkcióinak összesítő táblázata

Kódex	Összes előfordulás	Fejezetek előtt áll	Bekezdések és mondat-tömbök előtt áll	Szövegmondatok között áll	Tagmondatok határán, szintagmákban és mondatrészek között áll	Intonációs (felhívó) funkciót tölt be	Tiszteleti funkciót tölt be	Egyéb funkciója van	Elkülönítő funkciója van
Müncheni	62		50 (ebből perikópát is jelöl 41)						12
Sándor	2		1		1				
Birk	5		3		2				
Festetics	236		50	83	86	17			
Czech	2								2
Jókai	383		72	111	131		69		
Guary	118		84	11	15		8		

Kódex	Összes előfordulás	Fejezetek előtt áll	Bekezdések és mondat-tömbök előtt áll	Szövegmondatok között áll	Tagmondatok határán, szintagmákban és mondatrészek között áll	Intonációs (felhívó) funkciót tölt be	Tiszteleti funkciót tölt be	Egyéb funkciója van	Elkülönítő funkciója van
Simor	1		1						
Weszprémi	11	8	3						
Nádor	16		16						
Lobkowicz	275	1	3	207	53		11		
Debreceni 1.	30		19	5	6				
Debreceni 2.	134		40	78	15			1	
Debreceni 3.	549		215	99	225			10	
Debreceni 4.	20		8	4	8				
Debreceni 5.	6	1	2	3					
Debreceni 6.	1		1						
Vitkovics	103	11	74	18					
Miskolci	4		3						1
Székelyudvarhelyi	42		41						1
Kazinczy	818		227	148	391			52	
Kulcsár	3								3
Összesen	2821 (100%)	21 (0,8%)	913 (32,3%)	787 (27,8%)	913 (32,3%)	17 (0,7%)	88 (3,1%)	63 (2,2%)	19 (0,8%)

Az összesítő táblázat alapján elmondható, hogy a paragrafusjel fejezeteket 0,8%-ban, bekezdéseket és tömböket 32,3%-ban, szövegmondatokat 27,8%-ban jelöl. Tagmondatok és mondatrészek között 32,3%-ban fordul elő, csupán intonációjelölő funkciója 0,7%-ban, tiszteleti funkciója 3,1%-ban, egyéb funkciója 2,2%-ban és elkülönítő funkciója 0,8%-ban van. A jel sokszínű és gyakori használata nálunk feltehetően közvetlenül német hatásra vezethető vissza.

Bár a paragrafusjelek grammatikai jelölő funkcióját kódexek szerint rendszereztem, a vizsgálat során kiderült, hogy érdemes a paragrafusjelek használatát a műfaj, a tartalom és az ezeknek megfelelő kifejezési formák szempontjából is megvizsgálni.

A paragrafusjelek megoszlása műfajonként

Elmélkedés	Példa	Legenda	Regula	Prédikáció	Traktátus	Ima	Imádságos-könyv	Breviárium	Evangélium
		Jókai							
									Müncheneri
			Birk						
Guary							Feste-tics		
					Sándor				
		Simor							
			Weszprémi 2. kéz						
					Nádor				
							Czech		
Lobkowicz 3. kéz	Lobkowicz 3. kéz					Lobkowicz 3. kéz			

Elmélkedés	Példa	Legenda	Regula	Prédikáció	Traktátus	Ima	Imádságos- könyv	Breviá- rium	Evangélium
		Debreceni 1. kéz							
Debreceni 2. kéz	Debreceni 2. kéz								
Debreceni 3. kéz				Debreceni 3. kéz	Debreceni 3. kéz				
	Debreceni 4. kéz	Debreceni 4. kéz							
Debreceni 5. kéz	Debreceni 5. kéz	Debreceni 5. kéz							
Debreceni 6. kéz									
Vitkovics Miskolci töredék			Vitkovics			Vitkovics			
	Székely- udvarhelyi								
	Kazinczy	Kazinczy		Kazinczy					
								Kulcsár	

A paragrafusjelek, mint a táblázat is mutatja, elsősorban elmélkedésekben, példákban, legendákban fordulnak elő, de tapasztalhatók a prédikációk, a traktátusok, a regulák, az imák, a breviáriumtípusú szövegek, az imádságoskönyvek és az evangéliumot feldolgozó kéziratok lapjain is. Az ekkori kódexek vallásos **elmélkedése**iben jellemzően sok előszámlálás található, úgy tűnik, hogy ez a fajta szövegépítkezés ebben az időben a műfaj sajátja. Az előszámlálás, amely kiemelésére a scriptorok gyakran alkalmazott eszköze a paragrafusjel, segíthette a jelentésképzést, a megértést: olvasás esetében vizuálisan tagolta, és rendszerezettebbé, logikusabbá tette a szöveget, hallás utáni szövegértés esetében pedig az itt tartott szünetek biztosíthatták a megértéshez szükséges időt (Gósy 1999: 57). Az előszámlálás és az azt kijelölő paragrafusjel tehát, közvetve ugyan, de az intonációs tagolás eszköze is lehetett. Paragrafusjellel jelölt előszámlálások majdnem minden vizsgált kódexben előfordulnak (kivéve imádságoskönyv, breviárium, evangélium), néhány példa ezek szöveggyakorlásáig: a Debreceni kódex 3. kezénél 176 példa, a Vitkovics-kódexben 45 példa, a Kazinczy-kódexben 52 példa stb. található.

Az elmélkedésekben nagy számban fordulnak elő idézetek is, hiszen az elmélkedéseket szokás volt az egyházatyáktól való szövegidézetekkel ellátni, ez is a műfaj velejárója (A magyar irodalom története, Elmélkedések, <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/101.html>; Vallásos és állambölcseleti elmélkedések, <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/271.html>, letöltések ideje: 2014. május 16.). Az **epikus művek** jelentős részében: a legendában, a különféle példázatokban stb. több a cselekmény, a bonyodalom és a szereplők fontos pillérei a történetnek, ezért többször nyílik alkalmuk megszólalni, nézeteiket, gondolataikat, érzéseiket kifejteni, dialógust kezdeni, és ez is eleve keretet teremt az idéző mondatok és az idézetek gyakori használatára, amelyek mellett szintén sokszor áll paragrafusjel. A tanulmányozott kódexek alapján azonban általánosságban is megállapítható, hogy bennük a scriptorok gyakran alkalmaztak paragrafusjeleket idéző mondatok és idézetek kiemelésére (legyen szó elmélkedésről, legendáról, példáról vagy más műfajú szövegről). Paragrafusjellel jelölt idézetek is szinte valamennyi szövegben előfordulnak, például a Debreceni kódex 3. kezénél 148-szor, a Lobkowicz-kódex 3. kezénél 50-szer, a Jókai-kódexben 32-szer. Zsolozsmázás-kor a beszélőváltások határára is megfigyelhetők a paragrafusjelek (például a Festetics-kódexben).

A paragrafusjel-használat nem függetleníthető tehát a szöveg műfajától, tartalmától, sőt az ezekkel szorosan összefüggő különböző megvalósítási formáktól sem: ha a szövegben sok az előszámlálás, a közbevetés, a példa, a párbeszéd, a beszélőváltás, az utasítás, a tanács, általában több a paragrafusjel is. A paragrafusjel használata, úgy tűnik tehát, vagy bizonyos szövegbeli formákhoz kötött (előszámlá-

lás, idézés, párbeszéd), amelyeknél a műfaj annyiban mindenképp meghatározó, hogy teremt-e keretet vagy éppen meg is követeli ezeket az alakzatokat; vagy éppen felhívó-figyelemfelkeltő jellegénél fogva kifejezetten a kiemelni kívánt fontos részhez vagy tartalomhoz köthető, és ez sok esetben független a jelölt szöveg terjedelmétől. Példa erre, amikor szentek neve előtt látható tiszteleti célból (például a Jókai-, a Guary- és a Lobkowitz-kódexben), amikor perikópa- (a Münchener kódexben) vagy elkülönítő jelként funkcionál (például a Münchener, a Czech-, a Kulcsár-kódexben), vagy amikor olyan felszólító módban íródott, a szerzeteseket megszólító mondatok előtt található, amelyek a szerzetesekhez szólnak, és valamilyen fontos tanúságot, tanácsot, utasítást, bölcsességet, esszenciát tartalmaznak. Néhány példa effajta, tanácsokat tartalmazó, paragrafusjellel jelölt mondatok előfordulására: a Guary-kódexben 54 példa, a Lobkowitz-kódex 3. kezénél 56 példa, a Debreceni kódex 2. kezénél 43, a 3. kezénél pedig 69 példa olvasható – az ilyen típusú mondatok elsősorban az elmélkedéseket, példákat és imákat tartalmazó könyvekben vannak. A kódexekben tapasztalható átmeneti kategóriákra való tekintettel példaként csak a legtipikusabb, egyértelműen besorolható eseteket hoztam, hiszen (ahogy azt már fent is említettem) lehet egy jel egyszerre tiszteleti jel, mondathatár, sőt bekezdésen belüli tömb jelölője vagy bekezdés és előszámlálás jelölője is. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a paragrafusjeleknek nincs szövegtagoló szerepe, inkább csak arra figyelmeztet, hogy nem ez az egyetlen, elsődleges és kizárólagos funkciójuk. Jó példája ennek a Weszprémi-kódex, amelynek scriptora tartalomjegyzéket készített a könyv fejezetcímeiből a tulajdonos apáca számára – a könnyebb kezelhetőség kedvéért. A tartalomjegyzékben az egyes fejezetcímek elé a másoló D-szerű paragrafusjeleket tett, de a könyvből megmaradt, már megírt két fejezet címe elé nem írta ki újból ezeket a jeleket, sőt a továbbiakban a fejezeten belüli nagyobb bekezdések jelölőiként használta őket.

Összegzés. A paragrafusjelek funkcióit összesítő táblázat eredményei alapján igazolva látom, hogy a paragrafusjeleknek jóval gazdagabb a funkciója a korábban feltételezetttnél. A táblázat azonban nem tükrözi igazán a paragrafusjelek pragmatikai szerepét. Lehet ugyan a paragrafusjelek funkcióit a szerkezet oldaláról vizsgálni, de ez nem mutatja a jel valódi szerepét: ugyanis a grammatikai tagolásnál sokkal fontosabb a jel figyelemfelhívó-kiemelő funkciója, jellege. A scriptor célja a jelek kitételével egyfelől az lehetett, hogy a tartalom a segítő jelek révén a befogadó számára is jól érthetővé váljon, és így valódi lelki-szellemi dialógus alakuljon ki a szöveg és olvasója, illetve Isten és a vallását gyakorló szerzetes/hívő között; másfelől a másoló saját egyéniségének lenyomatát is ott hagyja a szövegen a jelek nem egyszer ki- és/vagy megválogatásával, rendezésével. Vélhetőleg a paragrafusjelek megléte, kitétele nem szigorú szabályokhoz kötött, hanem szabadon választható eljárás volt. S hogy ez jobbra ferences kódexekben szerepelt, azzal indokolható, hogy a jel a legtarkább írásjelrendszerrel rendelkező ferences interpunkciós repertoár részét képezte, amelyet a szokásrend időről időre tovább örökölt. A kifejezésmód és a szövegtartalom tehát nagyon meghatározó a jelek szempontjából. Éppen ezért érdemes volna a rend, a szöveg műfaja, a másoló személye és a forrás-szöveg viszonylatában, hálójában is megvizsgálni a paragrafusjelek funkcióját.

A paragrafusjelnek tehát valóban sokkal differenciáltabb funkciója volt régen, mint azt korábban gondolták. A jelenség megnevezése a szó eredeti jelentését tekintetbe véve: helyes, csak az évszázadok során hozzá társított, pusztán a bekezdések jelölésére szűkített jelentéstartalom helytelen.

SZAKIRODALOM

- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
A magyar irodalom története, Elmélkedések. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/101.html>. (Letöltés ideje: 2014. május 16.)
- Bischoff, Bernhard 1986. *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Diringer, David 1990. *The Book before Printing*. Dover Publications, New York.
- Erbse, Hartmut 1988. Überlieferungsgeschichte der griechischen klassischen und hellenistischen Literatur. In: Meier, Michael – Hindermann, Fritz – Schindler, Alfred szerk.: *Die Textüberlieferung der antiken Literatur und der Bibel*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München. 207–83.
- Gallasy Magdolna 2003. Szövegtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 561–76.
- Gardthausen, V. 1879. *Griechische Paleographie*. Leipzig, B. G. Teubner.

- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest.
- Havas László 1996. A szövegkritika. In: Havas László (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba I*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 67–100.
- Isidorus Hispalensis 1966. *Etymologiarum sive Originum libri XX*. Scriptorium classicorum bibliotheca oxoniensis. Univ. Press, Oxford.
- Károly Sándor 1995. Szöveggrammatika. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 759–834.
- Keszler Borbála 1996. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára A–Zs*. Korona Kiadó, Budapest.
- Pfeiffer, Rudolf 1978. *Geschichte der Klassischen Philologie*. Verlag C. H. Beck, München.
- Pusztai István 1987. Bevezetés. In: *Sándor-kódex. A XVI. század első negyede*. Régi Magyar Kódexek 3. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 7–20.
- Pusztai István 1988. Bevezetés. In: *Weszprémi-kódex. A XVI. század első negyede*. Régi Magyar Kódexek 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 7–18.
- Schneider, Karin 1999. *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Szabó Dénes 1944. Bevezetés. In: *Guary-kódex. Codices Hungarici III*. MTA, Budapest. 3–21.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tóthfalussy Zsófia 2009. Paragrafusjel-e a „paragrafusjel”? *Féluton 3*: 344–365 (linguistics.elte.hu).
- Vallásos és állambölcséleti elmélkedések, <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/271.html>. (Letöltés ideje: 2014. május 16.)
- Wattenbach, W. 1878. *Anleitung zur lateinischen Paleographie*. S. Hirzel Verlag, Leipzig.
- Wattenbach, W 1895. *Anleitung zur griechischen Paleographie*. S Hirzel Verlag, Leipzig.

Tóthfalussy Zsófia

tanársegéd

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tsz.

SUMMARY

Tóthfalussy, Zsófia

The function of section marks in Hungarian codices

One of the less clearly understood issues in the history of punctuation is the problem of section marks (§). The literature traditionally takes them to be markers of paragraphs/sections. Recently, however, the suspicion arose that this may be a more complex issue, both formally and functionally, than had been thought previously. Given that section marks primarily occurred in codices (as opposed to other early documents of Hungarian), the author surveyed some 50 Hungarian codices, of which it was in 18 codices (primarily Franciscan ones) that section marks occurred at all. Then, she investigated the form and function of section marks in 17 of those codices. The function of section marks was traditionally discussed in terms of grammatical segmentation. On the basis of the data of the 17 codices, it turned out that they marked off chapters in 0.8% of the cases, paragraphs or blocks of paragraphs in 32.3%, and sentences in 27.8%. They occurred between clauses or between smaller constituents in 32.3%, they represented features of intonation in 0.7%, they had an honorary function in 3.1%, some other function in 2.2%, and a separative function in 0.8% of all cases. Thus, the data show that the functions of section marks are far more variegated than had been assumed; but it also turned out that, even though it is possible to study the functions of section marks in structural terms, this does not fully reveal their true role. Briefly, their awareness-raising and enhancing function is far more important than their role in grammatical segmentation.

Keywords: section mark, paragraph, awareness-raising/enhancing function, punctuation in codices